

Yayın Geliş Tarihi: 08.06.2021
Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2021
Online Yayın Tarihi: 31.12.2021
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.949809>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 23, Sayı: 4, Yıl: 2021, Sayfa: 1451-1476
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

FRANSIZ GAZETELERİNE GÖRE OSMANLI'DA BİR FRANSIZ KREDİ KURULUŞU: CRÉDIT GÉNÉRALE OTTOMANE (İTİBAR-I UMUMİ BANKASI)

Onur ÇAPAR*

Öz

Klasik Osmanlı iktisat sistemi devletin ekonomik yapıda tek söz sahibi olduğu, toprağa bağımlı, basit ticari işletmelerin egemen olduğu bir görünüm arz etmekteydi. Bu dönemde devletin gelirlerinin temelini fethedilen topraklardan elde edilen ganimetler ve tumar sistemi sayesinde devletin köylülerin ürettiklerinden almış olduğu pay oluşturmaktaydı. Bu basit iktisadi sistem uzun süre değişime uğramadan sürmüş, devletin toprak rejiminin ve ganimet sisteminin durduğu 17. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Fakat devlet gelirlerinin düşmesi ve toprak sisteminin bozulması sonucu âyan sınıfının ortaya çıkması gibi durumlar, geleneksel düzenin her türlü alanda yavaşça değişmesine ve devletin kendi iktisadi kabuğundan çıkarak dünya ekonomisi ile bütünleşmesine zemin hazırlamıştır. 18. yüzyılın başlarında değişmeye başlayan bu geleneksel sistem sonucunda daha önce karşılıklı çıkar ilişkisine dayanan ve ağır işleyen ekonomik ve ticari faaliyetler, geleneksel yapının bozulması ile daha hızlı bir şekilde birbirlerine entegre olmaya başlamıştır. 19. yüzyılda ise Osmanlı Devleti uzun yıllar dışa açılmadan korumuş olduğu kapalı ekonomik sistemini terk ederek, Avrupa ile ekonomik entegrasyon sürecine girmiştir. Baltalimanı Ticaret Antlaşması ve onu takip eden ticari anlaşmalar sanayileşmesini tamamlamış Avrupa devletlerine daha önceden kapitülasyonlarla verilen hakları genişletmiş ve Osmanlı pazarına egemen olmalarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca bu ekonomik entegrasyon sürecinde Kırım savaşı ile borç ilişkileri de başladı. Nitekim Kırım Savaşı ile başlayan borç ilişkileri kısa zamanda Avrupalı sermayedarların yerel bankerlerle iş birliğine sahne olmuş, bu süreçte hızlı bir borçlanma serüveni yaşayan Osmanlı Devleti kısa zamanda borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Bu dönemde Avrupa devletleri örnek alınarak merkez bankası kurma girişimleri her ne kadar para piyasasını düzenleme amacını taşısa da aslında var olan borçlanma ilişkilerinde aracı rolü üstlenmeye ve yabancı sermayenin koruyuculuğunu üstlenen bir mekanizmanın kurulmasına neden oldu. Çalışmamızın ana temasını oluşturan İtibar-ı Umumi Bankası (Crédit Général Ottoman) Osmanlı Bankası kurucuları arasında olmayan farklı bir sermaye grubunun bazı Galata bankerleriyle birlikte kurmuş oldukları

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çapar, O. (2021). Fransız gazetelerine göre Osmanlı'da bir Fransız kredi kuruluşu: Crédit Générale Ottomane (İtibar-ı Umumi Bankası). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (4), 1451-1476

* Dr., T.B.M.M Basın Yayın Halkla İlişkiler Başkanlığı, ORCID: 0000-0002-5976-8845, onurcapar2@gmail.com.

aracı bir kredi kurumudur. Özellikle Rothschild grubuna ait olan bu kredi kurumu birçok borçlanma konusunda aracılık görevi üstlenmiş daha sonra kendi bünyesindeki bankerlerin rakip kredi kurumuna geçmesi ile kendisini feshetmiştir. Bu çalışmadaki amaç Fransız kaynaklarından şirketin Osmanlı Devleti içinde borç ilişkilerindeki rolünü incelemek ayrıca yıllık faaliyet raporları çerçevesinde kurulan kredi kurumunun işleyişi hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Banka, Galata Bankerleri, Borçlar, Fransa

A FRENCH CREDIT INSTITUTION IN THE OTTOMAN EMPIRE ACCORDING TO FRENCH NEWSPAPERS : CREDIT GENERALE OTTOMAN

Abstract

The classical Ottoman economic system had an appearance in which the state had the sole say in the economic structure, dependent on the land, and dominated by simple commercial enterprises. In this period, the basis of the state's income was the booty obtained from the conquered lands and the share of the state from the peasants' produce thanks to the fief system. This economic system continued for a long time without any change, and continued until the end of the 17th century, when the state's land regime and booty system ceased. However, situations such as the emergence of the notable class as a result of the decline in state revenues and the deterioration of the land system paved the way for the traditional order to slowly change in all areas and for the state to come out of its own economic shell and integrate with the world economy. As a result of this traditional system that started to change at the beginning of the 18th century, economic and commercial activities, which were based on mutual interests and were slow, started to integrate with each other more quickly with the deterioration of the traditional structure. In the 19th century, the Ottoman Empire abandoned its closed economic system, which it had protected for many years, and entered the process of economic integration with Europe. The Baltalimanı trade agreement and subsequent agreements expanded the rights previously granted to European states with capitulations and facilitated their domination of the Ottoman market. In addition, with this economic integration process, debt relations started with the Crimean war. As a matter of fact, the debt relations that started with the Crimean War soon became the scene of cooperation between European capitalists and local bankers, and the Ottoman Empire, which experienced a rapid borrowing adventure in this process, became unable to pay its debts in a short time. Although attempts to establish a central bank by taking European states as an example during this period had the aim of regulating the money market, in fact, it led to the establishment of a mechanism that assumed the role of intermediary in existing borrowing relations and the protection of foreign capital. The main theme of our study, the İtibar-ı Umumi Bankası (Crédit Général Ottoman), is an intermediary loan institution established by a different capital group, which is not among the founders of the Ottoman Bank, together with some Galata bankers. This credit institution, which belongs to the Rothschild group in particular, has undertaken the role of intermediary in many borrowing issues and then dissolved itself when the bankers within its structure passed to the rival credit institution. The aim of this study is to examine the role of the company in debt relations within the Ottoman Empire from French sources and also to have information about the functioning of the credit institution established within the framework of annual activity reports.

Keywords: Ottoman Empire, Bank, Galata Bankers, Debts, France

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Yabancı Banka Kurma Girişimleri

19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde geleneksel ekonomik yapı terkedilmiş; kurumlarda, ekonomik ve iktisadi faaliyetlerinde keskin dönüşümler yaşanmıştır. Dünya ekonomisinin ticari etkinliğinin artmasına bakan iktisat tarihçileri, 19. yüzyılı bir küreselleşme çağı olarak yorumlamış; sermaye hareketlerindeki ve ticaretteki göstergelere bakılarak, 19. yüzyılın 20. yüzyıla göre daha açık ve hızlı geliştiğini belirtmiştir. (Pamuk, 2008, s. 5)

Kırılma noktası olan Batı kapitalizmiyle bütünleşmeyi Osmanlı tarihçileri üç farklı olayın sonucuna bağlamaktadırlar. Barkan, İncelik ve Braudel'in görüşlerinden etkilenerek Batı'da oluşan "Fiyat Devrimi" ışığında bütünleşmenin hızlandığını vurgularken, Wallerstein'den etkilenen yazarlar ise Sanayi Devriminden sonra Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda etkileşiminin arttığı iddiasındadırlar. Üçüncü görüş ise Napolyon savaşları sonrası İngiliz Sanayi mallarının yeni bir ticaret düzeni oluşturması ve bu düzenin belli bir süre sonrasında Osmanlı'yı etkilemesi olarak tanımlanır. Bu dönemde Fransız devrimi ve Napolyon Savaşları ile Avrupa sürekli meşguldür ve ekonomi siyasetin arkasından gelmektedir. Kapitalizmin olgunluk çağının olduğu bu dönemde Osmanlı yapısal dönüşümlere yol açacak niteliğe kavuşmaya başlamıştır. (Toprak, 2005, s. 193)

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda, ticari ve ekonomik baskının sonucunda yönetim değişiklikleri getirilmiş, anayasal hareketler baş göstermiştir. Sırasıyla 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanları, 1876 Birinci Meşrutiyetin ilanı ve 1908 İkinci Meşrutiyet gibi hadiseler, devletin modernleşme çabalarıyla ekonomik entegrasyonu beraber ilerletmiştir. (Issawi, 1982, s. 20)

Sermaye finansmanı açısından bakıldığında Osmanlı Devleti 19. yüzyıla kadar geleneksel kurumları sayesinde finansal sermaye ihtiyacını karşılayabiliyordu. Devlet, tarımsal üretime dayanan bu geleneksel sistemde basit bir mekanizma kurarak piyasada var olan sermaye talebini para vakıfları* ve sarraflar aracılığı ile giderebilmekteydi. Bu dönemde Avrupa'daki gibi ticari bir burjuva sınıftan söz

*Para vakıflarının ayırt edici özelliği mal varlığının bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Meşrutiyeti ve nasıl işletileceği konusunda birçok tartışma bulunan para vakıflarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar para vakıflarının ilk olarak Osmanlı Devleti zamanında ortaya çıktığını belirtmektedir. Kaynaklarda II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet'in saltanat yıllarında kurulan para vakıflarından ilk olarak söz edilmektedir. Bunlar arasında en eski tarihi olanı 826/1423 yılında İstanbul'a et temin eden kasapların desteklenmesi için kurulduğu kabul edilmektedir. Kuruluşu gerçekleştirilen vakfın sermayesi mütevellî heyeti tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede görülen yerlere harcanmaktadır. Yani vakfın parası bir şekilde üçüncü kişilere verilerek bunlardan alınacak faiz ve diğer gelirlerle vakfa gelir elde edilmektedir (Özcan, 2003)

edilemeyeceği için gelişmiş bir finansal sermaye ortamından söz etmek olanaksızdı. (Çizakça, 2012, s. 246-247) Genelde para vakıfları, sarraflar ve bankerler piyasanın ana finansörleri olarak biliniyorlardı. Dolayısıyla Avrupa'daki gibi sermaye sınıflarının oluşturduğu banka teşekkülleri Osmanlı piyasasına girişi uzun bir zaman almıştır. Geleneksel düzende Levanten olarak bilinen, kökleri Bizans dönemindeki Venedik ve Cenevizlere dayanan ailelere, ilerleyen zamanda Ermeni ve Rum tebaadan ailelerin de katılmasıyla Osmanlı'daki ilk kapitalist topluluklar olan banker ve sarraf grubu ortaya çıkmıştı. Genelde Galata ve çevresinde ikâmet eden bu aileler zamanla finansal olarak güçlenerek devlete borç verecek duruma gelmişlerdi. Zenginliklerinin temelinde faizle borç alıp verme ve Osmanlı para birimindeki düzensizlik nedeniyle piyasada dolaşan paraların alım satımından elde edilen kâr yatmaktaydı. Bu zümre ilerleyen dönemde mali piyasanın en önemli aktörleri haline gelerek birçok padişahın ve devlet adamının mali işlerinden sorumlu hale geldi. Ayrıca devletin para basılan darphane gibi kurumlarının yönetimi bu kişilerin sorumluluğuna geçti. (Berkes, 2013, s. 208)

Avrupa ile ekonomik ve ticari entegrasyon süreci hızlanmaya başlayınca bu grubun gücü daha da pekişti. Özellikle Avrupa sermayedarları ile yabancı kökenli olmaları sebebiyle ilişkileri olan bu zümre, ilerleyen dönemde başlıca finansal işlerin tek aracısı konumunda oldular. Bu dönemde kambiyo işlemlerinde dolaşımdaki yabancı paraların artmasıyla daha fazla Osmanlı piyasasında egemenliklerini artırdılar. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı maliyesi var olan kötü mali koşullarını öncelikle bu kişilerden borç alarak aşmaya çalıştı. Fakat Tanzimat'ın ilanı ile mali piyasaların gelişmesi ve ihtiyaca cevap verememesi üzerine bir merkez bankasına olan ihtiyaç arttı. Devlet hem piyasadaki kambiyo istikrarını sağlamak istiyor hem de dışardan kolayca borç bulabileceği bir aracı kurum yaratmak istiyordu. Tabii Avrupa sermayesi bu ortamdaki en zorlayıcı faktördü. Çünkü düzensiz bir para piyasası Avrupalı sermayedarlar için bir tehdit oluşturuyordu. Bu aşamada en büyük kapitalist sermayedarlar olan banker ve sarraflar piyasadaki etkinliklerini kaybetmemek için ilk banka kurma teşebbüslerini gerçekleştirdiler. Fakat Avrupa'daki gibi bir ulusal merkez bankasının kurulması hem daha büyük bir sermaye hem de bozulan piyasa düzeni için daha fazla sorumluluk gerektiriyordu. Nitekim bu banka kurma teşebbüsleri yetersiz olduğu için Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarına göre uzak bir görünüm sergilediler. Şüphesiz bu durumda yabancı sermayenin desteğine ihtiyaç vardı. Bu aşamada banker ve sarraf grubu istemeyerek de olsa piyasada yabancı sermaye ile ortaklaşa hareket etmek zorunda kaldılar. Çünkü iç borçlanma aşamasında devletin finansörü olan banker grubu kurulacak merkez bankasının oluşumunda yer alıp piyasadaki etkinliklerini kaybetmek istemiyordu. Fakat sermayenin büyüklüğü yabancı ortaklığını gerektirdiğinden bu zümre yabancılarla ortaklık kurmuş ve Avrupa piyasalarından borçlanılması için kurulacak finans kurumlarında en önemli hissedarları olmuşlardır. (Tezel, 2015, s. 127)

Türk Finans tarihine yönelik literatürde yer alan bilgilere göre Osmanlı Devleti'nde banka kurulmasına yönelik ilk girişimler 1836 tarihinde başlamıştır. Söz konusu tarihte 1828-29 Osmanlı Rus savaşı tazminatının kalan kısmının ödenmesine yönelik İngiliz sermayedarlar istikraz tekliflerinde bulunurlarken aynı zamanda İstanbul'da bir banka kurulmasına yönelik öneriler sunmuşlardır. (Clay, 2000, s. 578) Yine 1838 yılında tüccar bankaları kurulması için çalışmalar yapılmıştır. 50 milyon frank sermayeli ilk tüccar bankasının kurulmak istenmesinin nedeni özellikle kambiyo piyasasına düzen getirmek ve ithalattaki para düzeni ve istikrarını sağlamaktır. (BOA, HAT,1627/11, s. 1-5) (Ortabağ, 2018, s. 17) Bu dönemde İngiliz elçisi Ponsonby banka kurulması için Osmanlı Devleti'ni teşvik etmektedir. 1841 yılında İzmir Bankası ilk ticaret bankası olarak kurulmuş fakat banka Osmanlı Devleti tarafından yabancı ülkelerle iltisaklı olduğu öne sürülerek kapatılmıştır.

Merkez bankası kurulması ile ilgili esas girişimler Kırım savaşı sonrasında başlamıştır. Islahat fermanı ilan edilirken milli bir banka kurmaya yönelik ihtiyaç beyan edilmiştir. Savaş öncesinde devletin yerli sermayedarlara öncelik verilerek ortaklaşa kurdurmak istediği banka projelerinin yerini büyük oranda İngiliz ve Fransız[†] sermayesinin temsil ettiği birçok proje almıştır. Bu dönemde banka kurmak isteyen grupların sayısı 14'e kadar yükselmiştir. (Clay, 2000, s. 30)[‡]

19. yüzyılda dünyada sermaye ihtiyacının artmasına paralel olarak merkez bankalarının yanında ticari bankaların sayısı da artmıştır. Bu banka tipi toplumun çok çeşitli kesimlerinin tasarruflarını değerlendirmelerine yardımcı olmuştur. Sermayesi büyük oranda aile kaynaklarına dayanan aile bankalarının yerini bu dönemde anonim şirketlerin ve bankaların aldığı görülmektedir. Bu tip bankacılıkla ilgili gelişmeler dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de aynı dönemde görülmeye başlamıştır. Kurulmaya çalışılan bankalar

[†] Osmanlı Devleti'nde bankacılık konusunda Fransız ilgisi ilk olarak 1854 yılında İstanbul'a giden Jules Pastore adlı Fransız bir girişimcinin Dersaadet Bankası eski müdürü olan Jacques Allion, Emanuel Baltazzi ve bazı Avrupalı sermayedarlarla beraber bir banka kurma girişiminde bulunmasıyla başlamıştır. Daha sonra 1855 istikrazına aracılık eden Rothschild ailesinin Paris kolu İstanbul'a bir temsilci göndererek (Salomon Rothschild) Milli Banka kurulması için çalışmalar yapmıştır. BOA, HR.TO, 418/234, 18 Nisan 1854, A.AMD, 68-21.

[‡] Ottoman Bank'ın kuruluşunda Pereire kardeşlerin teklifi Fransız anonim şirket usulüne sahip olacak "Banque Générale Ottomane" bankasının protokolü 22 Şubat 1856 tarihinde somutlaşmıştı. Başlangıçta dörtte biri ödenecek 55 milyon frank tutarındaki sermayesi 25 hissedar arasında paylaştırılacaktı. Pereire kardeşlere Fould ve Oppenheim, Baring Kardeşler Firması, Hottinguer et Cie ve Dük de Morny gibi isimler eşlik edeceklerdi. Hatta İngiliz grubuna kendi teşekküllerinin altına girmesi için teklifte bulundular fakat İngilizler kendi denetimleri altında bir proje kurmaya çalıştıkları için bu öneriyi reddettiler ve İngiliz ve Fransız sermayesi Ottoman Bank'ın kuruluşunda ayrı hareket etme kararı aldılar. (Autheman, 2002, s. 20-21)

doğal olarak İngiltere ve Fransa'daki anonim şirket tipleriyle paralellik göstermektedir. (Ortabağ, 2018, s. 12)

Yeni tipte kurulacak olan anonim şirket şeklindeki merkez bankası kurma girişimleri Ottoman Bank'ın kuruluşu sırasında birçok rekabete yol açmıştı. Ottoman Bank'ın kuruluşu sırasında Rothschild ailesi ve Pereire Kardeşlere ait Crédit Mobilier (Autheman, 2002, s. 20-21) grubu ve İngiliz bankerler grubuna ait olan Austen Henry Layard- Glyn, Mills and co. grubu bankanın kurulması için teklifler sunmuşlardır. Sonuç olarak Layard devletin istediği şartlarda ilk merkez bankası teşekkülünü oluşturdu. 13 Haziran 1856 tarihinde Ottoman Bank Galata'da işlemlere başladı. Yeni kurulan merkez bankası İzmir'de, Beyrut'ta ve Galatz'da şubeler açarak ağını genişletti. (Autheman, 2002, s. 24)

Bu dönemde yapılan banka kurma girişimlerinde en büyük engel sermayedarların banka kurmak için gereken sermayeleri toplayamaması ve Babîli açısından banka kurmanın önündeki en büyük engel olarak duran kâimelerin piyasadan çekilememesidir. Kâime Osmanlı'da olduğu kadar bu ülke ile ticari ve mali ilişkileri olan ülkeleri de güç durumda bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı para sistemini çökertmiş, fiyatları ve ücretleri istikrardan yoksun bırakmıştır. Bu tarihlerde tedavülden kaldırılacak kâime miktarı 11 milyon lira olarak hesaplanmıştır. Kâimelerin piyasadaki fiyatı ise hemen hemen yarı yarıya düşmüştür. Bu nedenle kâime karşılığı halka %40 nakit, %60 esham-ı cedid denilen tahvil verilir. Ayrıca kâimenin tedavülden kaldırılması için Tebdil-i Kavaim idaresi adıyla bir komisyon kurulmuştur. Kâimelerin tedavülden çekilmesi ancak 1862 yılında C. Deveaux & Co ile Osmanlı Bankası'nın ortaklaşa giriştikleri bir istikrazla mümkün olmuştur. 5,1 milyon sterlinlik bu anlaşma sonrasında Osmanlı Devleti bu meblağın tamamını kâimelerin kaldırılması için kullanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk kâğıt parası 23 yıl sonra piyasadan çekilebilmiştir. (Toprak, 2005, s. 236)

1863 yılında Fransız ve İngiliz sermayesi tarafından Ottoman Bank, Bank-ı Osmanî-i Şahane'ye dönüştürüldü. Bu durumla birlikte, Avrupa mali sermayesi imparatorluk içinde bir hayli güçlenmiş oldu. Rakipsiz konumlarını kaybetmekle birlikte, Galata bankerleri kamu ve özel finans alanından kolay kolay vazgeçmediler. Avrupalı mali sermaye gruplarıyla ortaklıklara girerek ve yeni bankalar açarak faaliyet göstermeye devam ettiler. Bu yeni dönemde Osmanlı Devleti de Avrupa mali piyasalarında sattığı uzun vadeli tahvillerin yanında, kısa vadeli gereksinimleri için Galata bankerlerinden yararlanmaya devam etti. (Pamuk, 2008, s. 143-144)

Osmanlı Bankası'nın Bank-ı Osmani'ye dönüştürülmesi doğal olarak Galata bankerleri tarafından hoş karşılanmadı. Kendilerinden daha büyük sermayesi olan ve daha ucuza kredi bulabilen bir oluşum onların geleceklerini tehdit etmekteydi. Ayrıca bu oluşumun devlet tarafından desteklenmesi ve rakipsiz durumu bankerlerin işlerini zorlaştırmaktaydı. Bu aşamada banka idaresi ise bankerlerin piyasadaki

tecrübelerinden yararlanmak istiyordu. Bu amaçla bu dönemde imzalanan 800.000 sterlinlik istikraza önde gelen bankerlerin katılması sağlandı. (Eldem, 1997, s. 52)

Ayrıca Bank-ı Osmanî-i Şahane ‘nin kuruluşu ile para piyasasına bir düzen gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Bankası Babiâli’nin finansman ihtiyaçlarına yetmediği için piyasaya başka aktörler de girmeye başladı. Özellikle 1863 yılındaki borçlanması için Babiâli’nin Londra merkezli Crédit and Finance Company ile anlaşması Osmanlı Bankası ile devletin arasını açmıştır. Bunun sonucunda artan finansman ihtiyacı ve dış ticaretin bu dönemde artması yeni araçların piyasada kurulmasına olanak tanıdı. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Bankası tarafından yapılmış olan banknot ihracı Osmanlı piyasasında daha önceden kötü bir şöhret edinmiş olan kâime ihracı nedeniyle çok etkili yürütülemedi. Halkın, Osmanlı Bankası banknotları eline geçince onları bir an önce altın ile değiştirmek istemesi bankayı altın karşılık bulundurma konusunda oldukça zor durumda bırakmıştır. Ayrıca siyasi durumlarda bankanın banknotlarının piyasada azalmasına yol açmıştır. Örneğin; 1870 Fransız-Alman Savaşı ve 1874 yılında Viyana’da baş gösteren mali buhran sonucunda piyasada Osmanlı Bankası’na ait banknot miktarı azalmıştır. (Toprak, 2005, s. 236) Bu aşamada Osmanlı maliyesi diğer kredi kurumları aracılığı ile piyasa da bir rekabet ortamı oluşturarak maliyenin borçlanmasını kolaylaştırmak istemiştir.

Şirket-i Umumi ve İtibar-ı Umumi Rekabeti

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin içerisinde yer aldığı finans ağı içerisinde iki önemli ailenin sahibi olduğu bankalar Galata Bankalarının kuruluşunda etkin rol oynamışlardır. Saint Simoncu Pereire kardeşler tarafından kurulan Crédit Mobilier Avrupa’da hisse senetlerini toplayarak demiryolu ve altyapı faaliyeti yürüten şirketlere sermaye desteği verilmesi ile tanınmıştır. Bu dönemde bu ailenin rakibi olan Rothschild ailesine ait Société Générale Bankası da aynı şekilde gelişen demiryolu projeleri ve diğer altyapı faaliyetlerinde pazarda etkin bir rol üstlenmiş bir bankadır. İki aile arasındaki bu rekabet Osmanlı pazarında devam etmiştir. Nitekim Pereire kardeşlerin sahibi olduğu Crédit Mobilier, Galata bankerleri ile önemli bir finans kuruluşu olan Şirket-i Umumi’yi kurmuş, Şirket-i Umumi ise merkez bankası olan Osmanlı Bankası’nın kuruluşuna önyak olmuştur.

Osmanlı Bankası’nın merkez bankası olarak kurulduktan sonra piyasadaki pozisyonuna karşı ilk tehdit Frankfurtlu bir Yahudi olan Henry Oppenheim’dan gelmiştir. Oppenheim’a ait olan şirket Avrupa şirketlerinin dışında Osmanlı Devleti nezdinde İskenderiye ve İstanbul’da faaliyetler yürütmekteydi. Ayrıca 1863 yılında *Crédit Foncière Ottomane et Agricole* adlı bir banka kurarak tarım sektörünü finanse edecek bir Morgage bankası kurmayı denediler. Fakat Osmanlı Devleti’nin bu dönemde Arazi Kanunnâmesi üzerinde gerekli düzenlemeleri yapmaması nedeniyle bu girişim başarılı olamadı. (Clay, 2000, s. 102)

Bu emlak ve tarım bankası fikrinin hayata geçmemesi Oppenheim'ı bu defa bir ticaret bankası kurmaya yöneltti. Bu amaçla Şirket-i Umumi Bankası (Société Générale de L'Empire Ottomane) Galata bankerleri ile hayata geçen ilk anonim şirket türündeki banka olarak kuruldu. Bank-ı Osmanî-i Şahane bu iştirake %10'luk bir payla katıldı. Bu ticari banka Osmanlı Bankası ile kurmuş olduğu yakın ilişkiler sayesinde piyasada önemli ölçüde yer edindi. Kurucular arasında Aristide Baltazzi, Bishoffsheim Goldschmidt, Mısırlıoğlu Bogos Bey, Oppenheim Alberti et Cie, A. A. Ralli, Z. Stéfanoviç, Stern, S. Sulzbach, Zarifopoulo et Zafiri, Cristaki Zografos bulunmaktadır. 2.000.000 sterlinlik sermayesi 20 sterlin değerdeki 100.000 hisseden oluşan bankanın, hisse senetlerinin 13.000 adeti Bank-ı Osmanî'ye, 67.000 adeti ise kuruculara aitti. Bunun dışındaki hisselerin 6500'ü İstanbul'da, 26.500 adeti ise Londra'da halka arz edilmişti. Şirket-i Umumi yüksek itibarı sayesinde kısa sürede büyüyerek devlete 50.000.000 franklık borç verebilecek duruma gelmiştir. (BOA, İ.DH. 525/36286, 14 Haziran 1864) (Velay, 1903, s. 120)

Şirket-i Umumi'nin başlıca faaliyet sahası kısa vadeli devlet borçlarına aracı olmaktı. Fakat şirketin dış istikrazlara katılma imkânı yoktu. Fakat her türlü yabancı kâğıdın alım satımı yapabilecekti. İltizam ihalelerine katılma hakkına da sahipti. Bununla birlikte şirket finans ve altyapı alanında yatırım yapacak ortaklıklara katılabilecek ve hisse satışı yapabilecekti. Ayrıca ipotek karşılığı tüketici kredisi ve ticari kredi açma yetkisine sahip olacaktı. Şirket kurulduktan sonra hükümetle 60.000 Osmanlı lirası tutarında bir borç anlaşması yaptı. Para, Tunus'a gönderilmesi gereken 15.000 kese altın ve banker Baltazzi'nin alacaklarının ödenmesi için kullanılacaktı. Avansın vadesi 1865 Nisan ayına kadar olacak ayrıca vade sonuna kadar borca yüzde 10 faiz işletilecekti. Ödemeyi ise hükümet adına Bank-ı Osmanî gerçekleştirecekti. 1870 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'na büyük miktarda borç veren banka, 1866 yılından itibaren Osmanlı hisse senetlerinin Avrupa piyasalarında değer kaybetmesi sonucunda eski gücünü kaybetmiştir. Kazgan'a göre Şirket, Bahriye Nezareti'ne 400.000 liralık %18 faizli kredi vermiştir. Daha sonra 1875'te Osmanlı piyasasında yaşanan sarsıntıdan dolayı zayıflayan banka 1893'te faaliyetlerine son vermiştir. (Hulkiender, 2003, s. 60)

Crédit Générale Ottoman[§], (İtibar-ı Umumi) ise Şirket-i Umumi'nin büyük hissedarları tarafından kurulmuştur. Özellikle Yahudi kökenli Camondo ailesinin bu

§ İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası'nın (Crédit Général Ottomane) Babıâli'nin finansman ihtiyacını karşılayacak olması Bank-ı Osmanî-i Şahane ile hükümetin arasını açmıştır. Kazgan'ın aktardığına göre hisse senetleri piyasaya sürülmeden önce dahi Crédit Mobilier hisse senedi alınacağı vaat eden kağıtlar piyasada dolaşmaya başladı. Hatta Marsilya'dan İstanbul ve İzmir'e Crédit Mobilier hisseleri satılmak için Mesajeri Maritime vapurları ile getirilmişti. Mesajeri Maritime Kumpanyası çalışanları hisse satışları yaparak büyük kârlar elde etmişlerdi. Nitekim bu rağbet üzerine birkaç yıl sonra Crédit Mobilier ve rakibi Société Generale gruplarına ait banka şubeleri Galata'da kuruldu. Aslında Crédit Mobilier kurulduğu zaman, Rothschild grubuna da hisse alması konusunda telkinde bulunuldu. Çünkü Pereire

organizasyon tarafından dışlanması rekabetin tamamen banka arasında olduğunu göstermektedir. (İpek, 2011, s. 185) Bu rekabet ile kaynaklı olarak Camondo ailesi Galata piyasası üzerindeki etkinliklerini kaybederek Paris'e yerleşmişlerdir. (Kazgan, 1991, s. 126) İtibar-ı Umumi'nin kuruluşunda Şirket-i Umumi ortakları arasında bulunan bankerler yer alacaktı. Zira bazı bankerler yeni kurulan oluşumda yer almak niyetindeydiler. Şirketi Umumi içerisindeki ilk fire Stefanoviç ile gerçekleşmişti. Daha sonra Zafiri, Zafiropoulo ve Christaki Zografos da aynı niyettediler. Fakat bankerler şirketi terk etmeme kararı aldılar. Osmanlı Devleti borçlanması konusunda bu tip bir şirketin kurulmasının rekabeti artıracığı ve bu durumun hazineye yarayacağı belirtilerek olumlu olarak karşılanmıştı. (Hulkiender, 2003, s. 65)

İtibar-ı Umumi adındaki finans kuruluşunda yine Osmanlı Bankası kuruculundan Pereire kardeşler (Autin, 1984, s. 158) ** ile Paris'teki meşhur Crédit Mobilier'in ve yine Paris'teki Société Generale de France adlı meşhur banka arasındaki rekabetin bir ürünü olarak ortaya çıktığı da söylenebilir. 31 Ekim 1868 tarihinde Société Generale de France ile Galata Bankerlerinden Tubini, Osmanlı Hükümeti namına 150 milyon frank tutarında Hazine Bonosu ihraç etmek görevini yüklenmelerini sağlayan bir anlaşma imzalamışlardı. Bu kredi kısa vadeli idi, fakat Pereire kardeşlerin o günlerde büyük bir kriz içinde bulunmaları dolayısıyla Osmanlı Bankası, Hükümetin bu teklifine müspet cevap vermemiş ve işi rakiplerine kaptırmıştı. Zaten 1865'te genel borçların konversiyon^{††} operasyonunu da yürütmüş olan bu rakipler hazine bonusu olayından da faydalanarak Osmanlı Hükümeti'ne yaklaşmışlar ve böylece 5 Ocak 1869 tarihli ferman ile "Crédit General Ottoman" adı ile Osmanlı finans tarihine geçecek bankayı kurmuşlardı. (Kazgan, 2014, s. 121)

İtibar-ı Umumi Bankası'nın tüzüğü bizzat Bernard Tubini tarafından hazırlanmış ve 23 Ocak 1869 tarihinde Maliye Nezâreti'ne sunulmuştur. 7 Bölüm ve 35 maddeden oluşan tüzüğe göre; banka yurt içinde ve yurtdışında şube

kardeşler gibi James Rothschild da III. Napolyon'un desteğini kazanmış sanayi ve finans alanında tekel oluşturmak için beraber hareket ediyorlardı. Fakat Rothschild'ın alabileceği hisselerin sayısının birkaç yüz hisse ile sınırlı tutulması ve borsada satılan senetlerin fazla rağbet görmesi sanayi tekeli elinde bulunduran Rothschild ve ortaklarını tedirgin etti. Sonuç olarak, Rothschild grubu Crédit Mobilier'in karşısına rakip olarak çıkmaya karar verdi. Borsadaki spekülâtorlerden vergi alınmamasını eleştiren ve borsanın resmi bir kurum haline gelmesini isteyen banka, Osmanlı Bankası ile olan borçların denetimi konusundaki rekabeti ile tanınmıştır. (Velay, 1903, s. 316)

** Osmanlı Bankası'nın tüzüğü 4 Şubat 1863 tarihinde bizzat Isaac Pereire tarafından kaleme alınmıştır. Pereire; Fransız Merkez Bankası örnek alınarak hazırlanan tüzükte bankanın merkez bankası olması dışında mevduat ve kredi bankacılığı niteliğinde olmasını öngörmüştür. (Autin, 1984, s. 46)

†† Konversiyon, devletin daha önceden yüksek faiz vererek aldığı borçların daha uygun koşullarda yeniden düzenlenmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: (İnce, 2001, s. 374-376)

açabilecektir. Ayrıca başta Osmanlı sultanı olmak üzere devlet kurumları için istikraz faaliyeti yürütebilecekti. Bankanın çalışma izni ise 30 yıl olarak belirlenmişti. (BOA., A.DVN.MKL 30/21, 21.05.1306)

Yine tüzüğe göre yönetim kurulu 12 kişiden oluşması kararı alınmış ve her sene yeni bir başkan seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yönetim kurulu faaliyetlerinin denetlenmesi için iki müfettiş seçilmesi kararlaştırılmıştır. Tüzüğe göre bu müfettişler gerekli incelemeleri yaptıktan sonra yıllık faaliyet raporları hazırlayacak ve genel kurula sunacaklardır. (BOA., A.DVN.MKL 30/21, 21.05.1306, s. 4) Bunun yanında oluşturulacak genel kurula üye olma hakkı için 10 hisse sahibi olmak yeterli görülmüştür. Genel kurul toplantıları yapılmadan önce İstanbul, Paris ve Londra'daki gazetelere ilan verilerek toplantıların tarihleri belirtilecektir. Ayrıca bu toplantılara yönetim kurulunun başkanlık etmesi, gündemi onun belirleyeceği belirtilmiştir. Bununla beraber genel kurul raporları açıklandıktan sonra yönetim kurulu için ibraz oylaması yapılacağı belirtilmiştir. (BOA., A.DVN.MKL 30/21, 21.05.1306, s. 5-6)

İlk yönetim kurulu; Tubini, Parisli banker Blount, İstanbul Darphane Müdürü Mihran Düz, Paris Ticaret Odası Başkanı G. Deniere, Fransız Merkez Bankası yetkilisi Victor Fere, Parisli Kambiyo ajanı F. Ganneron, Galata Bankerlerinden Köçeoğlu Agop, J. Lorando, Mısırlı Andon, M. Couturier^{##}, Parisli banker Koenigsvarter ve Paris-Lyon ve Akdeniz Demiryolları genel müdürü P. Talabot'dan oluşuyordu. Bankanın yönetim kurulu da Fransız sermayesini temsilen Société Générale tarafından belirlenmişti. (Kazgan, 1991, s. 164) Bankanın sermayesi, yarısı ödenmiş olmak üzere her biri 500 frank değerinde 100.000 hisse senedinden oluşuyordu. Şirketin İstanbul'da 20 bin hisselik ilk halka arzı başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Kuruluş aşamasında nominal sermayenin %25'inin faaliyete geçtiğinde ise sermayesinin %50'sinin ödenmesi şart koşulmuştur. (BOA, A. DVN.MKL 11/3, H. 27.07.1289)

Banka yerel tüccarlarla ilişkilerinde genelde gayrimüslim kimselerden yararlanmıştı. Bu durumla ilgili en iyi örneklerden biri, İstanbul'un ünlü bankerlerinden Glavary ailesi ile olan ilişkileridir. Banka o dönemin ünlü ailesinin sahip olduğu hanı, 1890 yılında satın almış, aynı zamanda ailenin üyelerinin birçoğu bankada ve Fransız sermayesinin bağlı olduğu şirketlerde çalışmışlardır. (Ergüder, 2011, s. 265)

^{##}Gustave Couturier (Smyrne, 1813-Paris, 1889): Paris'te Osmanlı Genel Kredisi'nin (Crédit Générale Ottomane) müfettişidir. Talabot ve Société General'e olan yakınlığı, 1865'te Société Générale de Transports Maritime à Steam'de (Şirketi Umumi Buharlı Deniz Taşımacılığı) başlamış ve Société Industrielle Franco-Russe'da (Fransız-Rus Endüstri Şirketi) (1872) devam etmiştir. Ayrıca Talabot'un Paris-Lyon-Akdeniz üzerinden dahil olduğu Route de Beyrouth et Damas'ın (Şam-Beyrut Karayolu Şirketi) yönetim kurulu başkanıdır. (Le Messenger de Paris, 17 Aralık 1869, n: yok, s. 5)

İki şirket Avrupa sermayesinin desteğiyle birçok dış borç faaliyetinde Osmanlı Devleti'ne aracı olarak kâr elde etmek için rekabet etmişlerdir. Ayrıca piyasada farklı endüstri teşebbüslerinde rekabet içerisine girmişlerdir. Özellikle Demiryolu yapımı bu süreçte en fazla kâr getiren endüstri yatırımı olduğu için iki şirketin bu tip kurulan şirketlerle birçok ilişkileri olmuştur. Bu iki önemli kredi kuruluşu aralarındaki her ne kadar rekabet olsa da yatırım için kârlı şirketler olmuşlardır. "Crédit General Ottoman" istikraz isinde pek umduğunu bulamamasına rağmen, rakibi "Société Generale Ottomane" ile maliye ve diğer vekâletlerle yaptıkları küçük fakat kârlı işlerle ortaklarına Avrupa'da en yüksek temettü dağıtan banka teşekkülleri olarak tanınıyorlardı. Bu iki banka hükümetin adeta kasası durumuna gelmişlerdi. Hatta Sultan Abdülaziz'in devrilmesinde bile rol aldılar. (Kazgan, 2014, s. 84)

Dönemin gazetelerinde Osmanlı Bankası ile Crédit Générale Ottoman arasındaki rekabetin temettü fiyatlarına da yansıdığı görülüyordu. İki banka da hisse sahiplerine fazla temettüler ödeyerek yanlarına çekme çabasındaydılar. Söz konusu haberde; "*Crédit Générale Ottoman, Osmanlı Bankası'nın gerisinde kalmamaya ve hissedarlarına güzel bir temettü sunmaya isteklidir. Bu 30 franklık bir temettüdür. 580 franklık hisselerin, 250 frankı ödenmiş ve kâr oranı 10 civarında olacaktır. Ayrıca Crédit Générale Ottoman'ın sermayesini ikiye katlamak bir olasılık dahilindedir. Ve tanınmış bir finansçı şu anda bu meseleyi müzakere etmek için İstanbul'da görüşmeler yapmaktadır.*" (Le Globe, 11 Mart 1872, n: yok, s. 4)

Osmanlı Şirket-i Umûmisi ve İtibar-ı Umûmi şirketlerinin sağladığı bu Osmanlı borçlarının finansmanı rekabeti sayesinde, doğrudan yabancı yatırımları ve altyapı şirketlerinin kuruluşları hızlanmıştır. (Ergüder, 2011, s. 357) Aynı zamanda, 1875 krizinin patlak vermesinde, bu iki şirketin borçlanma konusundaki rekabetinin de etkili olduğu söylenebilir. Şirket-i Umûmi, belli aşamadan sonra borç alıp verme konusunda İtibar-ı Umûmi Şirketi'ni geride bırakmıştır. 1875 yılından sonra Osmanlı Bankası ile ilişkilerini geliştiren Société Générale (Şirket-i Umumi), banka ile borç verme ilişkilerinden başka ortak teşebbüslere girer. Örneğin; Osmanlı Bankası ve Société Générale Tarabya Oteli'ni satın almak için girişimde bulunmuşlardır. (archives.saltresearch.org)

Crédit General Ottoman (İtibar-ı Umumi) Bankası'nın Katıldığı İstikrazlar ve Mali Tablosu

Şirketin aracı olduğu borç anlaşmaları dönemin gazetelerinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. İlk olarak İtibar-ı Umumi Bankası tam olarak faaliyete geçmeden önce Osmanlı Devleti dış borçların ve Esham-ı Umûmiye'nin ödenmesi için Société General ile kısa süreli hazine bonusu ihraç anlaşması yapmıştı. Nitekim 1867 borç anlaşması hakkında Fransız bültenlerinde ayrıntılı bilgiler veriliyordu. Haberde 55.000.000 frank tutarındaki borç anlaşması için 124.000 Osmanlı bonusu ihraç edildiği belirtiliyordu. Ayrıca bu operasyonda Société Générale,

Konstantinopolis'in G. Tubini ve oğulları firması ve Paris finans gruplarıyla ortak hareket etmişti. Üç yıl içinde geri ödenecek olan bu kredi, 31 Ekim 1868'de İstanbullu M. Tubini, Société Générale ve Türk hükümeti arasında imzalanan bir sözleşmeyle düzenlendi. Yeni antlaşma şartlarına göre, Société Générale tarafından yapılan avans, 150.063.985 frank nominal değerinde olacak ve tamamı kurumlar tarafından iskonto edilecekti. Ayrıca borcun geri ödenmesi antlaşma gereğince, altı aylık süreler 30 Nisan 1869'dan 31 Ekim 1873'e kadarki aşamalı olarak düzenlenmiştir. Faiz ve geri ödeme hizmeti, aşağıda listelenen vilayetlerin yıllık gelirleri ile garanti edilmektedir:

Tablo 1: Borçlanma İçin Vilayetlerin Ödeyeceği Miktar

	Türk Lirası	Frank
Tuna Vilayeti	975.000	22.425.000
Edirne Vilayeti	715.000	16.445.000
Selanik Vilayeti	480.000	11.040.000
Koyun ithalatı	510.000	11.730.000
Yıllık Miktar	2.680.000	61.640.000

Kaynak: La Presse, 4 Mart 1869, n: yok, s. 5

Söz konusu haberde toplam ihracın, 500 frank üzerinden itfa edilebilir 300.000 kuponu içerdiği söylendi. Ve beş yıla veya on altı aylık taksitlere yayıldığı bilgisi veriliyordu. Ayrıca söz konusu haberde yapılan anlaşmanın detayları şöyle belirtiliyordu: *Alacaklılar ilk altı vade için 176.000 hisse paylaşarak aboneliğe konu olmama taahhüdünde bulundular. Bu nedenle, bugün halka sunulan kuponlar yeni bir kamu aboneliğinden kaynaklanabilecek her türlü amortismanı karşılayacaktır. Teminatın amacını oluşturan gelir, en geniş temellerde oluşturulmuş, imparatorluk fermanı tarafından yetkilendirilmiş ve en etkin şekilde temsil edecek 50 milyon sermayeli halka açık bir limitet şirket olan Crédit Générale Ottomane tarafından tahsil edilecektir.* (La Presse, 4 Mart 1869, n: yok, s. 5)

Şirket kurulduktan sonra Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu ilk borç anlaşmasını yukarıda belirttiğimiz gibi 1871 yılında gerçekleştirmişti. Hazinenin her geçen gün Galata Bankerlerinden yüksek maliyetlerle avans alması hükümeti zor duruma düşürmüştü. 1871 yılında hazine alacaklılarına karşı yükümlülüklerini getirmez oldu. Ayrıca Fransa ile Prusya arasında çıkan savaş Avrupa piyasasından borç bulmayı zorlaştırıyordu. Bu kötü piyasa koşullarında şirket ilk istikraz anlaşmasını bir grup İngiliz sermayedarla birlikte gerçekleştirdi. Bu anlaşmada İtibar-ı Umumi ile Louis Cohen et Cie, Dent Palmer Şirketi bulunmaktaydı. Anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin eline geçecek meblağ 5,7 milyon sterlin (142.500.000 frank) tutarındaydı. Teminat olarak ise Mısır vergisi gösterilmişti. (Velay, 1903, s. 183)

İhraç edilecek tahviller 1000, 500, 100 ve 20 sterlinlik olarak düzenlenmişti. Tahvillerin ihraç fiyatı %73, faiz miktarı %6, amortismanı %1'di. Tahviller aynı anda hem Londra'da hem de İstanbul'da satışa çıkarıldılar. Fakat İstanbul'da tahvillere fazla talep olmamıştı. Bankerler istikrazın üçte ikisini maktu olarak üstlenecek, geri kalanı tahvil satışlarından karşılanacaktı. Sözleşme imzalandıktan sonra bankerler borçlanma şartlarında değişikliğe gitmek ve istikrazın maktu olarak teslim edilecek kısmını üçte ikiden üçte birine indirmek istediler. Böylece tahvil satışının bütün riskini devlet üstlenecekti. Borçlanmadan Hazine'nin eline 1,2 milyon sterlin geçti. (Velay, 1903, s. 184)

Bu dönemde Şirket, Osmanlı Devleti özelinde prestij kazanmak amacıyla finans piyasasının dışında çeşitli yardım faaliyetleri düzenlemişti. Yine dönemin gazetelerinde şirketin 1870 Pera yangınında göstermiş olduğu hayır işleri de haber olmuştu. Habere göre; Crédit Générale Ottomane İstanbul Pera'daki yangının birçok kurbanı lehine bir yardım hesabı açmış ayrıca kıyafet ve eşya yardımı yapmak isteyenler için Galata Şubesi'nin adresini vermişti. Yapılan yardım çalışmaları şirketin Osmanlı ve Avrupa piyasalarında iyi bir üne sahip olmasına vesile olmuştu. Ayrıca şirket borç ilişkilerinden ziyade tütün işletme konusunda imtiyaz çalışmalarına başlaması şirketin hisse senetlerinde ciddi artışlar meydana getirmişti. Bugüne kadar çok az ilgi gören bir teminat olan Crédit Générale Ottoman hisseleri fiyatlarını bu yardım kampanyaları sayesinde 580 franka kadar çıkarmışlardı. Ayrıca Banka sermayesini iki katına çıkarmak için İstanbul'da görüşmeler yapmaya başladı. (L'Univers, 20 Haziran 1870, n: 1138, s. 4)

Bu gibi iyi yansımalara rağmen Şirket 1872 yılında yapmış olduğu borç anlaşması öncesinde bazı Fransız ticari bültenleri tarafından eleştiriliyordu. Özellikle Sultan'ın bu borç anlaşması öncesinde ekonomi üzerinde güzel konuşmalar yaptığı fakat harcamaların saray yapımı gibi fuzuli işlere harcandığını bu yüzden iflasın yakın olduğu konusunda haberler yapılmaktaydı. Söz konusu yeni konsolide edilmesi gereken (vadesi uzatılan) 1872 borçlarının İngiliz Tahvil Hisseleri doyumuna ulaştığı için Fransa Borsası'ndan Crédit Générale Ottoman tarafından yapılmaya çalışıldığı fakat bu durumun Fransız halkının yararına olmayacağı, Société General'in %20 kâr sağlamak amacıyla girmiş olduğu bu konsolide anlaşması için *kuyuya taş atmaktan* farklı olmadığı konusunda yorumlar yapılmaktaydı. Peru ve Rus kredileri örnek alınarak yapılacak bu konsolide anlaşmasının iflastan önceki son Osmanlı borç anlaşması olduğu söyleniyor. Ayrıca Fransız sermayesinin bu anlaşmaya girmemesi ve Paris Borsası'nda toplanacak hisseler yerine Fransız sanayisine yatırım yapılmasının daha iyi olacağı vurgulanıyordu. (Le Crédit, 17 Haziran 1872 n: 24 s. 1)

Fakat ilerleyen dönemde Osmanlı Bankası bu işlemin tek başına Société Generale ve yan kuruluşu Crédit Générale Ottoman tarafından yapılmasını önlemek için kendisinin de dahil edilmesini istedi ve 1872 konsolide borç anlaşması bu şekilde gerçekleşti. Dönemin gazeteleri borç anlaşması için "*Viyana Avusturya-*

Osmanlı Bankası (Akgüç, 1992, s. 108)^{§§}, *Osmanlı İmparatorluk Bankası ve Konstantinopolis Kredi Generali ile Rumeli demiryollarının tamamlanması ve küçük Asya demiryollarının inşası için 50 milyon Türk lirası krediyi imzaladı.*” Şeklinde haberler yapmaktaydı. (Le Temps, 9 Nisan 1873, n: 4378, s. 1)

278.155.000 franklık bu borçlanmanın faiz oranı %9’dur. 1000, 500, ve 50 frank olarak piyasaya sürülen bonolar A, B ve C olarak ayrılmış, A serisinin vadesi 13 Temmuz 1876, B serisinin vadesi 13 Temmuz 1877, C serisinin vadesi ise 13 Temmuz 1878’dir. Bu borçlanma için Edirne, Selanik ve Tuna vilayetleri gelirleri ile Anadolu Ağnam vergisi teminat olarak gösterilmişti. (Hulkiender, 2003, s. 194)

Le Messenger de Paris gazetesinde çıkan habere göre; Şirketin 1871-1872 yılına ait finansal raporları mevcuttu. Şirketin 3. genel kurulu 7 Nisan 1873 yılında finansal durumu görüşmek üzere toplanmıştı. Théodore Tubini başkanlığında 48.900 hissenin temsil edildiği toplantıda hissedarların büyük bir çoğunluğu bulunmuştu. Şirketin finansal durumunu inceleyecek müfettişlerin seçimi Bay Vlasto ve Bay Eugenides tarafından belirlendi ve Bay Escalon sekreter olarak seçildi. Toplantıda genelde şirketin yapmış olduğu endüstriyel faaliyetlerin Osmanlı ekonomisi için önemi vurgulanmıştı. Özellikle tramvay ve omnibüs^{***} yatırımları ve demiryolu finansmanına şirketin yapmış olduğu katkılar sayesinde Osmanlı topraklarında ekonomik refahın gelişeceği vurgulanmaktaydı. Ayrıca şirket sermaye piyasasındaki rolü sebebiyle kredi faizlerinde genel bir iyileşmeye sebep olduğunu düşünmekteydi. Yıllık faiz %15 seviyelerinden %10’a düşmüş ve kademeli olarak düşeceği belirtiliyordu. Şirket özellikle imparatorluk hazinesi ile ilgili yapmış olduğu kredi anlaşması sayesinde kârlı bir dönem geçirdiğini belirtiyor. 1870-71 dönemi ile ilgili finansal durumunu şu şekilde açıklıyordu:

1. 10 Ekim 1870’ten itibaren Osmanlı Devlet Hazinesi tarafından şirketimize ödenmiş olan 30.000.000 franklık kredi tutarı mevcuttur. Bu kredinin süresi 10 Ekim 1872 tarihinde dolmuştur. Ayrıca şirkete ana para ve faiz olarak ödenmiştir. Bu kredi iştirakine katılan tüm katılımcıların alacakları ödenmiştir.

2. 1871 tarihli Osmanlı Kredisi: 5.700.000 Türk lirası %6 faizli bu kredinin 1/3’ü ile şirket ilgilenmiştir. Bu nedenle bu işlem için şirket bir önceki yılın bakiyesini kullanmayı karar verdi. Bu kredinin geri dönüşümü ile %17,40 yıllık ortalama bir kârla bu mali yıl bitmeden payını tasfiye edebilmiştir. Bu durumun şirket için parlak bir durum olduğu vurgulanmaktaydı.

3. 1868 yılı Hazine Tahvil Servisi: Bunun yanında 1868 yılına ait hazine tahvillerinin amortisman ve faiz hizmetleri şirket aracılığı ile Paris, Londra ve

^{§§} Austrian-Ottoman Bankası 2,5 Milyon sterlinlik sermaye ile 1871 yılında kurulmuştur. Bankanın kurucuları arasında İtibar-ı Umumi Şirketi ile Crédit Anstalt, The Anglo Austirian Bank bulunmaktadır (Akgüç, 1992).

^{***} Şehirlerde yolcu taşıyan atlı araba.

İstanbul'da herhangi bir problemle karşılaşmadan gerçekleştirildi. Bu kredinin geri ödenmesi için ise iki taksitin kaldığı belirtiliyordu.

4. Ayrıca 10.000.000 sterlinlik hükümet için istenilen avansın 1872 yılında %9 faizle hükümete hazine bonosuna dönüştürüldüğü bilgisi veriliyordu. İlk etapta yapılan bu anlaşmaya kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılansa da bu finansal işlem Londra piyasasında kabul görmedi. Daha sonra yapılan görüşmeler sonucunda bu işlem Londra Borsası'nda kabul gördü. Dolayısıyla 1872 Osmanlı bonosu ile ilgili yapılan bu anlaşma Osmanlı menkul kıymetleri açısından önemli bir yer tutmaktadır.

31 Ekim 1872 itibarıyla şirketin yıllık rezervleri şu şekilde açıklanmıştır. “Şirketimizin 1871-72 yılı itibarıyla yasal rezerv miktarı 19.765,05 lira, Olağanüstü rezerv olarak 53.025, 29 lira olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında şirket yönetimi yönetim kurulundan yasal rezerve ek 32.439,58 lira ayrılmasını talep ederek yasal rezervi 68.482,30 lira olması sağlanmıştır. Yasal rezerve verilecek bu yetki ile şirketin ofislerin içinde yer alacağı otel arazisi alımı ve yapımı için kullanılacaktır. Bunun yanında şirketin toplam sermayesi ile toplam hisselerin %29,74'ü yani hisse başına 2,9414 lirası ödenmiştir. Yönetim kurulu raporuna göre şirketin yıllık hesapları şu şekilde açıklanmıştır.

Şirketin aktif bilançosu (Türk lirası)

Ödenmemiş sermayenin %50 hissesi 1.100.000 00, Kasa 284.420 41, Portföy menkul kıymetleri 449.699 51, Rehinli avanslar 389.527 89, Osmanlı hazinesi rehinli hesaplar 331.498 57, 1872 tarihli Osmanlı Hazine kuponları miktarı 1.253.083 15, Mali iştirakler 1.267.874 27, Genel hesaplar ve muhtelif borçlular 639.423 25, toplam aktif bilanço: 5.834.375 49

Şirketin Pasif Bilançosu (Türk lirası)

Yasal yedek Rezerv (Değer: 31 Ekim 1872) 53.015 29, Faiz ve temettü kuponları (önceki yıllar) 684 04, 31 Ekim 1872 itibarıyla faiz kuponu (Ödemelerde %6'da bir yılı temsil eder.) 66.000 00, Sabit vadeli muhtelif mevduatlar 269.128 78, Mevduatlar mevcut Osmanlı İmparatorluk Hazinesi; 1.100.000 avans hesabı 624.799 14, Osmanlı imparatorluk hazinesi; 1868 Hazine Bonosu hizmet hesabı 762.673 29, Yurt dışı hesaplar 1.357.356 30, Genel hesaplar ve çeşitli alacaklılar 124.901 64, Karlar ve zararlar 253.490 60. Toplam Pasif Bilanço: 5.834.375 49.”

Şirketin yıllık Kâr ve Zararı ise şu şekilde gerçekleşmişti:

BORÇ: Genel giderler 18.008 58, 31 Ekim 1862'de hissedarlara hisse başına 66 frank. (11.Lt.'ye %6 ödenen 1 yıl) oranında ödenen faiz 66.000 00 frank, net kârı temsil eden bakiyedir. Esas sözleşmenin %30'u 253.490 60, Kanuni yedek akçe, %5 12.674 53, Yöneticilere %10 25.349 06, Hissedarlara, Hisse başına 2 lira üzerinden 200.000 00, Kullanılabilir bakiye 15.467 01 Toplam: 253.490 60.

KREDİ: 1871 yılı brüt karı 337.499 18, Net kar ise 253.490 60 olarak açıklanmıştır. (Le Messenger de Paris, 8 Haziran 1873, n: 24, s. 4)

Banka bu anlaşmadan sonra 1873 yılındaki istikrazında da yer almıştır. Dersaadet Bankası ve Crédit Mobilière'in ortak olduğu istikraz 2,7 milyon sterlinlik bir anlaşmadır. Yüzde %6 faizli ve %54 ihraç fiyatı olan bonolar piyasaya sürülmüştür. Bu anlaşma için Anadolu ağnam vergisi ve İstanbul tütün inhisarı varidat fazlası teminat olarak gösterilmiştir. Bu istikraz için İstanbul, Londra ve Paris'te piyasaya sürülen bonolar çok rağbet görmemiş ve emisyon başarılı olmamıştı. (Rapport Du Censeur De Paris Au Comité De Paris Du Conseil D'administration Du Crédit Général Ottoman, 1873)

Bunun yanında banka 1874 tarihli %5 faizli Osmanlı Konsolide anlaşmasına 250.000 lira ile katılmıştır. 1875 tarihli %7 Faizli Mısır İstikrazına belli bir oranda iştirak etmiştir. Bunlarla beraber Demiryolu inşaatı için %5 faizli 50.000.000 lira istikraza Osmanlı Bankası ile katılmıştır. Ayrıca bankanın Rumeli Demiryolu Sendikası'nda görev almış, Peru Hükümetini bonolarına 1.000.000 franklık yatırım ve 1872 Tarihli %5 Faizli Peru Hükümeti istikrazında emisyon ihracında görev almıştır. (Kazgan, 1997, s. 253-254)

Crédit Générale Ottoman (İtibar-ı Umumi) Bankası'nın Tasfiye Süreci

Devlet 1875 yılında borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Bu durum devlete kısa vadede borç veren bankayı oldukça zor durumda bırakmış, banka kısa zaman sonra tasfiye sürecine girmişti. Kazgan, 1875 yılından sonraki durumu şu şekilde ifade ediliyordu. “Galata Bankerlerinin şirketi olan Crédit General Ottoman'ı kısa bir zamanda çok kötü duruma düşürdüğünü hatırlatmak isteriz. Hükümete verdiği kısa vadeli avanslar ile ün yapan bu banka itibarı sayesinde o zamana kadar hiçbir mali sıkıntı ile karşı karşıya kalmamıştı. Bu avanslar karşılığı özellikle Londra piyasasına çektiği kredilerle devamlı olarak yeterli bir likiditeyi muhafaza edebiliyordu. Fakat bu son işte umulmadık bir krize girmişti. Bu sebeple de Sadık Paşa hakkında kısa bir zamanda yayılan ithamların bir kısmının Tubini, Köçeoğlu Agop, Mısırlı Andon, Mihran Efendi gibi bu bankanın ortak ve yöneticilerinden kaynaklandığını iddia edebiliriz. Daha evvelki bahislerde açıkladığımız gibi bu bankanın Blount ve Guillaume Deniere gibi Fransız ortakları da vardı. Bunlar Paris'te bu kredi işi tezgâhladığı zaman Sadık Paşa'nın Haussmann Bulvarı'ndaki evinin devamlı konukları idiler. Herhalde Sadık Paşa'ya Comptoir d'Escompte hisselerini rehin vererek borç alma işini bunlar tavsiye etmişlerdi. Bu gibi ihtilafların mahkemelere düşmesi olağandı. Zira o yıllarda Paris Adliyesinde finans davaları, mahkemeleri en çok meşgul eden davalar idi.” (Kazgan, 1991, s. 130)

Şirketin 1875 yılında Osmanlı Devleti'nin moratoryum ilanından önce yapmış olduğu genel kurul ise 18 Nisan 1875 tarihinde İstanbul'da yapıldı. Dönemin gazetelerinde “Yönetim kurulu raporu, önemli ölçüde iyileşmiş bir durumu

göstermektedir. 1874 yılı, bir önceki yıla göre daha iyimser bir şekilde tamamlanmıştır. Bu yıl şirketin Osmanlı Hazinesiyle olan önemli taahhütleri beklenenden daha iyi şartlar altında kısmen tasfiye edildi. Yönetim kurulu geçen yıl alınan ihtiyatlı tedbirlerden uzaklaşıp olağanüstü yedek rezerv olarak 76.000 TL'lik meblağı hissedarlara dağıtabileceğine inanıyordu. Yönetim kurulu kendisine sunulan tüm önerileri onayladı. Dolayısıyla, 1874 mali yılı için toplam temettü hisse başına 1,60 liraya ulaştı. Toplamda ise 5.511 lira temettü dağıtılmasına karar verilmiştir. Şirketin olağanüstü rezerv 2.161 lira olarak belirlenirken, toplam rezervler şimdi 130.666 liraya ulaşmıştır. Bu meblağ hisse başına 1.30 Türk lirasına tekabül etmektedir. (La France, 8 Temmuz 1875, n: yok, s. 3) Fakat kısa zamanda gerçekleşen Moratoryum ilanı şirketin zor duruma düşmesine neden olmuştu. İtibar-ı Umumi yönetiminin 1 Kasım tarihli resmi raporunda, imparatorluk hükümetinin son dönemde aldığı mali tedbirler sonucunda, kamu fonları ve şirketin portföyünü oluşturan menkul kıymetlerin ciddi bir değer kaybı yaşadığı tespit edildiği belirtiliyordu. Ayrıca şirketin 30 Ekim tarihli toplantısında yönetim kurulunun durumu inceledikten sonra sermayenin sağlam kaldığını kabul ettiğini; ancak portföyün gün içinde değerlenmesinden kaynaklanan geçici zararın, rezervlerin çoğu ile yıl kârını da absorbe ettiği belirtilmişti. Bu karşılıkların geri kalanı, 31 Ekim 1875 tarihinde ödenmesi gereken faiz kuponunun ödenmesi için gerekli olan 66.000 Türk lirası tutarının oldukça altında kaldığı için, yönetim kurulu bu ödemenin ertelenmesine karar verdi. (Le Globe, 7 Kasım 1875, n: 113, s. 2)

Şirketin bir yıl sonraki yönetim kurulu toplantısında bazı yükümlülükleri ortadan kaldırmak ve şirket hesaplarını yönetim kurulu üyelerine sunmak amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde şirket 80.000.000 franklık İspanyol Birliği adı altında iştirakini 3.839 Türk lirası kârla tasfiye etmiştir. Ayrıca 1874 Osmanlı borç kredisindeki payını da 8.552 lira kâr ile başka bir kuruma devretmiştir. Şirketin yönetim kurulu raporlarına göre 1875 yılına ait kâr ve zarar hesabı 104.380 Türk lirası borç bakiyesi göstermektedir. Genel giderler 12.402 lira eklenince toplam zarar 116.782 liradır. Yönetim kurulunun 3.883 Türk lirası kanuni yedek akçe altında mevcut bakiye bırakan ihtiyat akçesi tutarının mahsup edilmesini önerdiğine karar verilmiştir. (Le Messenger de Paris, 23 Haziran 1876, n. yok, s. 3)

Bu arada devletin ödemelerini yapamaması üzerine şirket devlet hazinesi ile ilgili vermiş olduğu avanslarda indirimle giderek ödemeleri düzenleme yoluna gitti. Dönemin gazetelerinde şu şekilde haberlere rastlanmaktadır. "İtibar-ı Umumi hissedarları genel kurullarını 20 Haziran'da Galata'da gerçekleştirdi. Raporda, konseyin, şirketin Osmanlı Hükümeti'ne yaptığı avans miktarını azaltmak için çaba sarf ettiği belirtiliyor. Bu aşamada devletin borcu 1.033.981 liraya düşürüldü. Bu meblağın 87.843 poundu birinci taksit, 532.739 poundu ise ikinci taksit olacak şekilde belirlendi. 22 Kasım 1879 tarihli anlaşma uyarınca ve bu anlaşmanın feshedildiği şartlar sayesinde, İtibar-ı Umumi Şirketi bu miktar için %5 oranında tahvil bulundurulacaktır. Bu tahviller ilerleyen dönemde pazarlık konusu olabilecektir. Şirketin yıllık faaliyetlerine bakıldığında ise kâr ve zarar hesabı

107.788 lira; genel giderler ise 6,736 sterlin idi. Net kârın bakiyesi olağanüstü yedeğe taşınmış olup, kuponun ödenmesi cari yıl sonuna kadar ertelenmiş, bu tarihte iki kupon birlikte ödenmesi kararlaştırılmıştır. 1880'in sonunda şirket 23.000 hisseye sahipti. Bu rakam 25.000'e çıkarıldı. Sonuç olarak şirket fonu dörtte bir yani 1.100.000 yerine 825.000 TL azaldı.” (Le Globe, 11 Ağustos 1882, n. 134, s. 2)

Şirketin bir sonraki yönetim kurulu toplantısı 23 Ağustos 1883 Perşembe günü İstanbul'da yapıldı. Yönetim kurulu raporunun okunmasının ardından, şirket yönetimi 31 Ekim tarihinde sona eren yıla ait hesapları onayladılar. Ayrıca yönetim kurulu 31 Ekim'de ödenen faiz tutarı düşüldükten sonra 47.000 lira kâr bakiyesinin olağanüstü yedek akçeye aktarılmasını onayladılar. Daha sonra şirket tüzüğü'nün 30. ve 31. maddeleri değiştirildi. (Le Capitaliste, 5 Haziran 1883, n: 36, s. 561)

Osmanlı İtibar-ı Umumi Şirketi 2 Nisan'da 1884'te yıllık toplantılarını gerçekleştirdiler. 1883 yılı hesapları onaylandı ve o yıl için temettü ödemesi hisse başına 55 kuruş olarak belirlendi. Ocak 1884 itibarıyla 25 kuruş ve 1 Temmuz'dan itibaren 30 kuruş olacak şekilde temettü ödemelerinin gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Meclise okunan yönetim kurulu raporunda 1883 mali yılında yönetim kurulunun ana endişesinin kendisine emanet edilen fonların güvenli ve emniyetli kullanımı olduğunu belirtiyordu. Şirket, Osmanlı tahvil sendikası içerisindeki payını yavaş yavaş tasfiye etmeye karar vermiştir. Bunun sonucunda 22.297 tahvil şirket portföyüne girmiştir. Geçtiğimiz mali yıl içinde şirketin doğrudan avanslarından biriyle ilgili olarak imparatorluk hükümeti ile yapılan bir işlemin ardından, şu anda 430.050 hazine bonusu vardır. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 2 Temmuz 1884, n. 84, s. 3)

Aynı yıl İtibar-ı Umumi Şirketi Osmanlı Hükümeti'ne 3.000 lira bir avans verdi. Bu meblağın %80'i nakit olarak devlete verilmiş, %20'si ise eski borcun tazminatı olarak sayılmıştır. Dönemin gazetelerinde Osmanlı Devleti'nin bu ödeme şeklinin genelleştirerek dalgalı borcun tamamen ortadan kalkmasını kademeli olarak gerçekleştirmeyi istediği belirtilmekteydi. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 25 Ağustos 1885, n. 107, s. 2)

Bu gibi finansal düzenlemelerden sonra şirketin 1875 krizinden hızlıca kurtulduğu ve toparlanmaya başladığı görülmüştür. Şirketin bu durumu finansal raporlara da yansımıştır. Şirketin bir sonraki yıllık toplantısı 22 Nisan'da yapıldı. 1884 yılı hesapları onaylandı ve o yıl için temettü, 1883'teki 55 kuruşa kıyasla hisse başına 60 kuruş olarak belirlendi. 1884 mali yılının sonuçları kendi içinde tatmin edici olduğu açıklanmıştır. Ayrıca şirketin önemli bir nakit akışına sahip olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde 1885 yılının da finansal açıdan iyi geçeceği vurgulanmıştır. Bunun yanında şirket geçtiğimiz yıldaki başarılı portföyü sayesinde önemli nakit kaynaklara sahip olmuştur. Bunun yanında taahhüt edilen avansları garanti eden menkul kıymetler fazlasıyla yeterli marjlara sahiptir ve yönetim kurulu şirketin sınıai, mali hesaplarını ve gayrimenkullerinin değerlerini bildirmiştir. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 29 Ağustos 1885, n: 107, s. 2)

Şirketin durumuyla alakalı olarak dönemin gazetelerinde yeni borç anlaşmaları hakkında haberler çıkmaktaydı. Bu haberlere göre hükümet ile İtibar-ı Umumi arasında 100 bin lira avans karşılığında imzalanacak bir sözleşme hazırlama sürecindedir. Bu avans Maliye Bakanlığı'nın geçtiğimiz günlerde İtibar-ı Umumi'ye 75.000 pound tutarında Osmanlı Bankası menkul kıymeti olarak kredi talebi üzerine ödeme taahhüdünde bulunduğu şartların bir parçasıdır. Ayrıca yapılacak anlaşmaya göre 100.000 poundluk avans, önümüzdeki yıl eyaletlerden gelen verdilerle güvence altına alınacağı belirtilmiştir. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 9 Aralık 1886, n: 171, s. 2)

Bu gelişmelerle beraber şirket, Osmanlı Devleti ile Rumeli Demiryolu Şirketi arasındaki şirketin devri konusundaki problemlerle arabulucu rolü üstlenmişti. Özellikle dönemin gazetelerinde Baron Hirsch ile Osmanlı Devleti arasındaki şirket hesapları konusunda var olan anlaşmazlığın giderilmesi için Osmanlı Bankası Genel Müdürü Bay Foster ve İtibar-ı Umumi Bankası'nın Müdürü Bernard Tubuni'nin hesapları incelemek için aracı oldukları vurgulanıyordu. Halihazırda aradaki anlaşmazlığı gidermek için üç toplantı yapıldığı fakat herkesin kabul edeceği bir anlaşmanın henüz ilan edilmediği vurgulanıyordu. (La Cote de la Bourse et de la Banque) Bununla beraber şirketin son dönemdeki durumu ve finans çevrelerindeki beklentiler ilgili şu şekilde yorumlar yapılmaktaydı. "27 Haziran tarihinde İtibar-Umumi Şirketi'nin on sekizinci genel kurul toplantısı yapıldı. Ve şirketin yıllık hesapları hissedarlar tarafından onaylanmıştır. Hesaplar incelendiğinde şirketin devamlı gelişen bir nitelik gösterdiği anlaşılmaktadır. Şirket ile ilgili olarak kurulduğu tarihlerde Galata'nın en iyi girişimci finans kuruluşlarından birisi olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle borçlanma konusunda diğer finans kuruluşlarından daha aktif hareket etmiştir. Fakat Ekim 1875 krizi çoğu kuruluş gibi bu şirketi de önemli ölçüde etkilemiştir. Şirketin iyi idare edilmesi sayesinde mali durumu hızla düzelererek güvenli bir pozisyon elde etmiştir. Ayrıca kurum yıllara göre yeterli kâr marjı elde ederek hissedarlarına devamlı temettü dağıtmaktadır. Örneğin 1886 yılında hisse başına 50 kuruş dağıtan şirket, diğer yıl 25.000 hissenin geri ödemesini yapıp şirketin sermayesini 1.500.000 sterlinden 1.000.000 sterline indirmiştir. Ve 1887 yılı için hisse başına 60 kuruş temettü ödemesi yapmıştır. Ayrıca şirket bu aşamadan sonra endüstriyel gelişmeler konusunda daha fazla yatırım yapacak görünmektedir. Bu zamanda kadar 50.000.000 franklık endüstriyel yatırım iştirakine katılan şirketin bu finansörlüğü geliştirmesi beklenmektedir. Daha önce Galata sermayesinin ve Avrupa Finans Kuruluşları için her nemada borç ilişkisine dayanan aracı kurum olma özelliği kârlı bir yatırım gibi gözükse de imparatorluğun mali durumuna bakıldığında endüstri sektörünün geliştirilmesi ve finans kuruluşlarının bu kanala yatırım yapmaları daha elzem görünmektedir". (La Cote de la Bourse et de la Banque, 25 Temmuz 1888, n. 207, s. 2)

Bir sonraki yönetim kurulu toplantısı 15 Mayıs 1889 tarihinde İstanbul'da gerçekleşti. Yönetim kurulu raporu doğrultusunda tüzük gereği yedek akçe ve

yönetim kurulu üyelerinin %7 alacakları ayrıldıktan sonra hisse başına 66 kuruşluk temettü dağıtımı gerçekleştirildi. Levant Herald gazetesindeki rapor şirketin durumunun tatmin edici boyutta olduğunu göstermektedir. Özellikle Teselya Demiryolu hisselerinin amortismanları karşılandıktan sonra 1887-88 kârı 52.520 liraya tekabül etmektedir. Şirketin bu dönemdeki menkul kıymetlerinin toplamı ise 167.262 lira olarak kayda geçirilmiştir. Bununla beraber Osmanlı yönetiminin şirkete olan borcu 171,566 lira olarak kayda geçmiş ve bu borç küçükbaş hayvanlardan alınan koyun vergisi ile garanti altına alınmıştır. Bu borcun kısa zamanda ödeneceğine dair teminatlar alınmıştır. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 22 Mayıs 1889, n. 281, s. 1)

1888 mali yılında Crédit Générale Ottomane (İtibar-ı Umumi) Şirketi bu mali yıl için hissedarlarına 60 kuruş temettü dağıtılmasına karar verdi ve 52.000 lira özel yedek akçe ayrıldı. Ayrıca şirket, gelecek ve başarı için garanti sunduğuna inandığı endüstriyel işletmelerle ilgilenmeye devam edeceğini belirtmiştir.

Şirketin 31 Aralık 1888 tarihi itibarı ile bilançosu şu şekilde gerçekleşmiştir. Aktif Bilanço (lira olarak): Paylar: %50 ödenmemiş sermaye: 550.000, Gayrimenkul değeri: 12.500 00, Kasa 20.999 13, Portföy 12.206 75, Bina hesabı 4.000 00, Tahsilatlardaki kuponlar ve ödemede tahakkuk eden faiz: 15.968 05, Yurt içi ve yurt dışı rehinli avanslar ve cari hesaplar 201.768 63; Portföy menkul kıymetleri 167.562 75, 1872 yılına ait %9 faizli Osmanlı Bonoları: 50.677 85, 1871 tarihi Mısır ve Türkiye Birleşik Kredi: 55.532 08, Osmanlı Borçları %5 faizli seri A hisseleri, Osmanlı Bankası Hisseleri ve Tütün Rejisi Hisseleri: 61,102 82 Toplam: 167,262 72. Bunların yanında aktif bilançoya ek olarak Endüstriyel ve finansal holdinglere yapılan yatırımlar: 91.100 44, Osmanlı Hazinesi avans bakiyesi: 46.866 10 +112.315 18, Genel hesap ve Geçici hesap toplamı: 46.784 58. Pasif Varlıklar (lira olarak): Sermaye 1.100.000 00, Kanuni yedek akçe 28.266 38, Olağanüstü rezerv 13.918 11, Faiz kuponları ve temettüler (geçmiş yıllar) 1.147,35, Yurtdışına ödenecek hesaplar 26.437 69, Cari hesaplar 35.904 88, Nazım Hesap: 39,022 78, Kâr ve zararlar 52.520 00 Toplam: 1.294.217 19. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 29 Kasım 1889, n. 307, s. 3)

Şirket bu yıldan itibaren tasfiye sürecine girmiş ve Osmanlı Bankası'nın yapısına katılmaya karar vermiştir. Bu aşamadan sonra şirketin bünyesinde Osmanlı Bankası'ndan kişilerin girmeye başladığı görülmüştür. Bu tasfiye kararının alınmasında yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı Bankası'nın piyasada oldukça güçlü duruma gelmesi ve aracılık faaliyetlerinin istenildiği gibi kâr getirmemesi olarak açıklanabilir. Bu aşamadan sonra yıllık hesaplarına baktığımızda şirketin yine kâr ettiği ve kendisine ait hisseleri satın almaya başladığı görülmektedir.

Şirketin 1891 yılı mali genel kurulu 27 Haziran'da İstanbul'da yapıldı. Bu yeni dönemde şirketin var olan operasyonları yapmakta zorlandığı belirtilmekteydi. Bu amaçla yönetim kurulu yabancı kaynaklı emisyonların belirli oranda azaltılması konusunda görüş birliğine varmıştır. Şirket bu dönemde Mısır ve İtalyan borç iştiraklerindeki payından ötürü 5.800 lira zarar belirtmiştir. Bunun yanında şirketin

portföyünde bulunan 43.979,71 liralık menkul kıymetlerin bazılarının şirket hesaplarından çıkarılması bu yılın kârını olan 8.547,30 lirayı da absorbe etmiştir. Bu durumun sonucunda yönetim kurulu yedek akçe hesabından avans kullanılması konusunda karar almıştır. Bununla beraber hissedarlara temettü dağıtabilmek için olağanüstü rezervden 8.552,72 lira çekilmesine karar verildi. Böylece hisse başına 15 kuruş temettü dağıtılmıştır. Aynı zamanda olağanüstü rezervden çekilen 8.552,92 lira şu şekilde dağıtılmasına karar verilmiştir. Hissedarlara %88 yani hisse başına 15 kuruş 7500 lira; %5 kanuni yedek akçe 426, 13 lira; Yöneticilere ise %7 596,59 00 lira olarak dağıtılmıştır. Şirketin rezervlerine gelince 31 Aralık 1891 itibarıyla toplam rezerv 49.647,72 liradır. Bu meblağın 34.317,51 lirası yasal rezerv, 15.330,21 lirası ise olağanüstü rezerv için ayrılmıştır. (L'Argus, 28 Ağustos 1892, n: 653, s. 556)

İtibar-ı Umumi Şirketi'nin yirmi üçüncü olağan genel kurulu 29 Haziran'da Bernard Tubini başkanlığında İstanbul'da gerçekleştirildi. Toplantı'da 1892 yılına ait hesaplar okunup kabul edildikten sonra hesaplar usulüne uygun bir şekilde onaylanmıştır. Kâr-zarar hesabı incelendiğinde 20.352 lira kâr göstermektedir. Yedek akçenin ve yönetim kurulu üyelerine verilecek bakiye düşüldükten sonra hisse başına 30 kuruş temettü dağıtılmasına karar verilmiştir. Bu temettünün yarısı 1 Ocak diğer yarısı 1 Temmuz tarihinden itibaren yatırılmasına karar verilmiştir. Bunun yanında 3.297, 11 lira gelecek yıl için kâr-zarar hesabına yatırılmasına karar verilmiştir. Toplantıda yapılan değerlendirmeler sonucunda Mösyö La Fuente ve Mösyö Caporal müdür olarak atanmıştır. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 5 Temmuz 1893, n. 134, s. 3)

İtibar-ı Umumi Şirketi'nin yirmi dördüncü mali genel kurul toplantısı ise 27 Haziran'da yapıldı. Şirketin genel olarak bu yıl içerisinde durumu tatminkâr ve iyi sonuçlar göstermekteydi. Şirket bu yıl 20.000 liralık bir kayba uğramasına rağmen net kâr olarak 32.505,86 liralık bir kâr elde etmiştir. Bu kârın 20.000 lirası hisse başına 40 kuruş temettü dağıtımına harcanmıştır. 1.590,90 lira yöneticilere ödenmiş, 1.130,30 yasal rezerve, 9.778 50 lirası ise olağanüstü rezerv için ayrılmıştır. Bu iki rezervin toplam tutarı 61.414,85 liraya ulaşmıştır. Şirket bu aşamada 10000 adet hisse senedinin geri alımı için hazırlık yapmaktaydı ve bu hisselerin iptali yönetim kurulu tarafından onaylanmıştır. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 4 Temmuz 1894, n. 151, s. 5)

Şirketin bir sonraki yıllık genel kurul toplantısı 27 Haziran'da yapılmıştır. 1891 yılına ait hesaplar onaylanmıştır. Buna göre bu yılki şirket kârı 62.705 17 lira olarak gerçekleşmiştir. Genel gider olarak sayılan 7.243 16 lira düşüldükten sonra net kâr olarak 55.462 01 lira kalmıştır. Bu meblağ yönetim kurulunun teklifi üzerine aşağıdaki şekilde dağıtımı yapılmıştır: Kanuni yedek akçeye %5 1.363,63 lira müdürlere %7 1.909 09 lira, Ortaklara %88 24.000 00 lira, bir sonraki yıla devredilecek bakiye 28.189 29 lira olmak üzere toplam tutar 55.462 01 lira olacaktır. Şirketin Yönetim kuruluna bu mali yılda Osmanlı Bankası Genel Müdürü Sir Edgard

Vincent atanmıştır. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 2 Ağustos 1895, n. 184, s. 6)

Şirketin tasfiye sürecinde yönetim kurulu toplantısı yapıldı. 26 Kasım tarihinde 1894 tarihinde İstanbul merkez ofisinde toplanıldı. Yapılan toplantı sonucunda şirketin hisselerini geri alabileceği ve diğer yükümlülüklerinden kurtulabilmesi için muhtemelen 5 Ocak 1899 tarihi olduğuna karar verilmiştir. Yönetim kurulu üyelerine bu aşamada şirketin faaliyetlerine devam etmesi mi yoksa tasfiye mi edilmesi konusunda oylama yapılmıştır. Ayrıca tasfiye için ne gibi tedbirlerin alınması konusunda şirket üyelerinin yol belirlemesi tavsiye edilmiştir. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 25 Ekim 1895, n: 213, s. 3)

1898 yılına gelindiğinde şirketin tasfiye çalışmaları devam ediyordu. Bu aşamada meclis mali raporun okunması ve tasfiye işlemini onayladıktan sonra şirketin çalışanları için 8500 lira tazminat ödemesine karar vermiştir. Daha sonra tasfiye işlemi onaylanmış ve yönetim kurulu bu iş için yetkilendirilmiştir. Aynı zamanda bu iş için yönetim kuruluna dağıtılan mal varlığı üzerinden %2 komisyon ödenmesi karara bağlanmıştır. (Le Journal des Mines, 11 Aralık 1898, n: 50, s. 16)

Dönemin gazetelerinde 26 Kasım 1898 tarihli genel kurulda alınan karar uyarınca, İtibar-ı Umumi (Crédit Général Ottomane) Şirketi'nin tasfiye edilmesine karar verildiği belirtiliyordu. Ayrıca şirket tarafından ödemesi tam olarak yapılmamış veya itilafli kişiler merkez ofise davet edilmiştir. Tasfiye ile ilgili olan herhangi bir belgenin geçerli olması için tasfiye memurları ve eski müdür yardımcısı Gomidas Pekmézian'ın imzasını taşıması gerekmektedir. İtilaflarla ilgili başvurular 6 Ocak 1899 tarihine kadar yapılması gerekmektedir. Şirketin 01.07.1899 tarihine kadar belirlemiş olduğu tasfiye memurları sırasıyla Alfred Caporal, Corpi Dominique, Gustave Coûteaux, Eustache Eugénidi, Barthélémy Guistiniani, Badrig Gulbenkian, Aristide Tubini, Gustave Wülfing. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 10 Ocak 1899, n: 295, s. 3)

Şirket tasfiye edildikten sonra hissedarlarına ödemelerini düzenli bir şekilde yapmaktaydı. 1901 yılına gelindiğinde hissedarları alacaklarının dördüncü taksiti olan 1'er Türk lirası ödeneceği konusunda gazetelere ilan verildi. Söz konusu haberlerde hisse senetleri ve bordrolarla birlikte 17 Nisan 1901 Çarşamba günü Kamondo Han'daki şirket binasına başvurmaları gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca hisse senedi sahiplerinin ödemelerin 5 gün sonra alabilecekleri ve kendilerine payları karşılığında sonradan dağıtılacak mal varlıkları bakiyesine katılma hakkı veren bir Tasfiye Senedi'nin verileceği söylenmektedir. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 12 Nisan 1901, n: 305, s. 4)

Şirketin tasfiye işlemi hisse başına şu şekilde gerçekleşmişti. Hisse başına 4 liranın verileceği belirtilerek 1. taksit Ocak 1898, hisse başına 4 lira, Haziran 1899 2. taksit hisse başına 4 lira, Şubat 1900 tarihindeki 3. taksit hisse başına 2. Türk lirası,

Nisan 1901 tarihli 4. taksit ise hisse başına 1 Türk lirası olacak şekilde belirlenmişti. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 3 Ocak 1903, n: 347, s. 3)

Bir sonraki tasfiye ödemesi 1903 yılında hisse başına 25 kuruş olacak şekilde gerçekleşmiştir. Daha önceden yapıldığı gibi hissedarların tasfiye bonolarını şirkete iletmeleri istenmiş, ödemelerin 5 gün sonra yapılacağı 18 Haziran 1903 tarihinde resmî gazetede ilan edilmiştir. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 6 Temmuz 1903, n: 358, s. 5)

1909 yılına geldiğinde şirketin hisse başına tasfiye ödemeleri devam etmekteydi. 20 Ağustos 1909 tarihli haberde şirket binasına yapılacak başvurular sonrasında hisse sahiplerine 50 kuruş ödemesi yapılacağı belirtilmekteydi. (La Cote de la Bourse et de la Banque, 17 Ağustos 1909, n: 181, s. 6) Bu yıldan sonra şirket kendisini tamamen tasfiye etmiş ve Osmanlı piyasasından çekilmiştir.

SONUÇ

19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım Savaşı ile Osmanlı Devleti Avrupalı Devletler ile borç ilişkilerine girmiştir. Bu sayede Avrupa Finans Kapitali' nin Osmanlı Devleti ekonomisine ve finansal piyasalarına eklenme süreci hızlanmıştır. Bu dönemde Avrupalı sermayedarların Osmanlı Devleti' ne ilgisi artmış başta merkez bankası kurma ve borç para verme konusunda birçok girişimde bulunmuşlardır. İlk etapta merkez bankası kurma girişimleri daha çok piyasadaki kâimenin çekilmesi ve kambiyo istikrarını sağlanması amacıyla taşınmış olsa da ilerleyen dönemde devlet büyük bir borç sarmalına girmesi nedeniyle Osmanlı Bankası'nın gücü ve önemi devlet nezdinde artmıştır. Devlet bu aşamada farklı finans gruplarının işin içerisine girmesini sağlayarak bir nevi Osmanlı Bankası'nın rakipsiz durumunu ortadan kaldırmak istemiştir. Merkez Bankası kurma girişimleri farklı finansal grupların Osmanlı piyasasında rekabet etmelerine neden olmuştur. Avrupa Finans Kapitali piyasayı iyi bilen Galata Bankerleri ile özellikle borç konusunda tekel yaratmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Konumuzun ana temasını oluşturan İtibar-ı Umumi (Crédit Général) Şirketi, Osmanlı Bankası'nın Fransız Pereire kardeşlere ait Crédit Mobilier tarafından kurulmasından sonra ona bahsedilen borç ilişkilerini yürütme görevini sınırlandırmak amacıyla Fransız Rothschild grubuna ait Société Générale grubu ve Tubini ailesi tarafından kurulan bir anonim şirket olarak faaliyetlerine başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Bankası'nın oluşumunda yer alamayan kesimlerin oluşturduğu bu kredi şirketi borçlanma konusunda 1871 yılından itibaren Osmanlı maliyesi ile önemli ilişkiler kurmuştur. Anonim şirket halini alan yapı 1875 yılına kadar piyasada önemli ölçüde yer sahibi olmuş ve gelecek vaat eden bir şirket olarak görülmüştür. Fakat 1875 yılındaki borç krizi ve Avrupa piyasalarında Osmanlı Devleti açısından var olan belirsizlik şirketi önemli ölçüde sarsmış ve şirket yükümlülüklerini yerine getirerek tasfiye sürecine girmiştir. Şirketin finansal durumunu incelediğimiz raporlara bakılırsa şirket hissedarlarına devamlı temettü dağıtarak kârlı bir şirket durumunda olduğu açıktır. Bu durumda şirketin devlete ait elinde bulundurduğu hazine

bonolarının yanında yapmış olduğu endüstriyel yatırımların da etkisi büyüktür. Şirket aynı zamanda Rumeli demiryolunun yapımında devlet ile şirket arasındaki arabuluculuk rolünü üstlenerek Osmanlı finans piyasasındaki ağırlığını göstermiştir. Şirket ilerleyen dönemde Osmanlı Bankası'nın iştirakine katılmayı daha kârlı bulmuş ve kendisini 1898 yılından itibaren feshetmiştir. Yine de Şirket, Osmanlı finans piyasasındaki borç ilişkileri, şirketlerin birbirleri arasındaki rekabetleri ve bu tip iştiraklerin kârlılıklarını anlamamız açısından önemli bir örnek oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Malzemeleri

BOA., A.DVN.MKL 30/21, (H. 21.05.1306/23 Ocak 1889).

BOA., A. DVN.MKL 11/3, (H.27.07.1289/30.09.1872).

BOA., A.AMD, 68-21.

BOA., HAT,1627/11. 1-5.

BOA., HR.TO, 418/234, (H. 20 Recep 1270/18 Nisan 1854).

BOA., İ.DH. 525/36286, (H. 9. Muharrem 1281/ 14 Haziran 1864).

Kitap ve Makaleler

Akgüç, Ö. (1992). *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Autheman, A. (2002). *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Bankası, Bank-ı Osmanî-i Şahane*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Autin, J. (1984). *Les Frères Pereire Le Bonheur d'Entreprendre*. Paris : La Librairie Académique Perrin.

Berkes, N. (2013). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Clay, C. (2000). *Gold for the Sultan: Western Bankers and Ottoman Finance, 1856-1881*. Newyork: I.B. Tauris.

Çizakça, M. (2012). The Ottoman government and economic life: Taxation, public finance and trade controls, *The Cambridge History of Turkey*, Volume II, S. Faroqhi & K. Fleet (Eds.), Cambridge: Cambridge University Press.

Eldem, E. (1997). *135 Yıllık Bir Hazine. Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,.

Ergüder, B. (2011). *Galata Hanları: Paranın Serüveni (1868-1945)*. İstanbul,: Sosyal Araştırmalar Vakfı .

- Ferid, H. (2008). *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Bankacılık* (Cilt 3). (M. H. Sağlam(Haz.), Dü.) İstanbul: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü.
- Hulkiender, M. (2003). *Bir Galata Bankerinin Portresi George Zafiri 1806-1884*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Issawi, G. (1982). *The Economic History of the Middle East and North Africa*, Newyork: Columbia University Press.
- İpek, N. (2011). *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İnce, M. (2001). *Devlet Borçları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kazgan, H. (1991). *Galata bankerleri* (Cilt 1). İstanbul : Tük Ekonomi Bankası,.
- Kazgan, H. (1997). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Kazgan, H. (2014). *Osmanlı Finansında Galata Bankerleri*. İstanbul: Tarihi Kitapevi.
- Nora Şeni, S. L. (2000). *Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortabağ, E. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları, Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tezel, Y. (2015). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (2005). İktisat Tarihi . *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*. içinde İstanbul: Cem Yayınevi.
- Velay, A. D. (1903). *Essai sur L'histoire Financière de la Turquie depuis le règne du sultan Mahmoud II jusqu'à nos jours*. Paris: A. Rousseau.

İnternet Kaynakları

archives.saltresearch.org. Kasım 27, 2018 tarihinde archives.saltresearch.org:

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113180> adresinden alındı.

Rapport Du Censeur De Paris Au Comité De Paris Du Conseil D'administration Du Crédit Général Ottoman, Paris, 17 Mart 1873. <https://www.entreprises->

coloniales.fr/proche-orient/Credit_general_ottoman.pdf. (Erişim Tarihi: 11.04.2021.)

Gazeteler

L'Argus.

Le Capitaliste.

Le Crédit.

La Cote de la Bourse et de la Banque.

Le Globe.

Le Journal des Mines.

Le Messenger de Paris.

La France.

La Presse.

L'Univers.

Le Temps.